

Gaucsík István

AZ ELFELEJTETT HAGYOMÁNY. A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR SZÖVETKEZETI MOZGALOM (1918–1938)

Csehszlovákia megalakulása nem jelentette az 1918 előtti minták, ha úgy tesszük „a helyi szövetkezeti hagyományok” elhalását vagy diktatorikus felszámolását. Ezek továbbéltek, alkalmazkodtak és átalakultak. A csehszlovákiai magyar szövetkezeti eszmének a köztudatbeli hagyománytalansága a második világháborút követő évekre és a kommunista hatalom berendezkedésének idejére vezethető vissza. Ennek az eszmének és mintának a végleges destrukciójára végül 1948 és 1989 között került sor. A magyar szövetkezet az emlékezetvesztés következtében, mint közösségi tapasztalat, kihullott a köztudatból. Az 1945 és 1948 közötti évek nemcsak egy közösségi trauma, hanem egy sikeres együttműködési forma, egy alternatív gazdasági tevékenység és egy közösségformáló szerep vagy minta elfelejtését is jelentik.

A magyarországi szövetkezeti előzmények

A magyarországi szövetkezeti rendszer kialakulását az 1880-as évektől számíthatjuk, mikortól a központi állami szervek és a gazdasági érdekvédelmi szervezetek kezdeményezésére rendszerszerűen jöttek létre a falusi hitelszövetkezetek és később a szövetkezeti szektort szervező, irányító és felügyelő felsőbb struktúrák. A programalkotó személyiségek tevékenysége (Károlyi Sándor, Bernát István, Meskó Pál, Balogh Elemér), akik a nyugat-európai mintákat követték, indította el a szervező munkát és a szövetkezeti eszme propagandáját. Megjegyezzük, hogy nemcsak a magyar, hanem a szász, román, szlovák szövetkezetek célirányos alapítása is ekkor kezdődött. A magyar szövetkezeti mozgalomban a kezdetektől agilis szerepet vállaló Pestvármegyei Hitelszövetkezet 1894-ben felvette a Hazai Hitelszövetkezetek Központi Hitelintézete nevet, tevékenységi körét kiterjesztette az egész országra és számos vidéki szövetkezet létrehozásánál működött közre. A magyarországi szövetkezeti rendszer intézményesítésének fordulópontja 1898-hoz kapcsolódik, amikor megalakult az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH), amelynek felvidéki kirendeltsége Nyitrán működött. Az OKH tagjainak egységes alapszabálya volt, és a korlátolt felelősség határát is megszabták. A tagszövetkezetek különböző adó- és kamatmentességet és egyéb kedvezményeket kaptak. Az OKH a szövetkezetek vezetőségébe saját embereit nevezte ki, akik útján a felügyeletet és a pénzügyi ellenőrzéseket gyakorolta. Ezekkel a lépésekkel a szövetkezeti elveket sértő álszövetkezeteket akarták kiszűrni. Az OKH-hoz való csatlakozás nem vált kötelezővé, így hatáskörén kívül számos szövetkezet megőrizte az autonómiáját, azonban ezek az

állami támogatásoktól elestek.¹ 1918 után az OKH hálózat 65%-a, a tagok 60%-a, az üzletrészek 57%-a, a betétek 41%-a és a hitelszövetkezeti vagyon 49%-a került az utódállamok területére. Csehszlovákiában 428 hitelszövetkezet és 109 ezer tag találta magát. Az üzletrészek 13%-a, a takarékbetétek 14%-a és a vagyon 11%-a került az új állam területére.²

A fogyasztási szövetkezetek központja az 1898-ban alakult Hangya lett, amelynek megalakítását a Magyar Gazdaszövetség kezdeményezte. A Hangya Nagyszombatban 1907-ben szervezte meg felvidéki fiókját. A fogyasztási szövetkezetek szervezését ezen a területen is több szervezet vállalta fel. A már régebbtől tevékeny, komoly gazdaság szervezési tapasztalatokkal rendelkezők közül Nyitra megyében a Nyitra-völgyi Gazdasági Egyesület vállalt fel ilyen feladatot. A központ kedvezményeket (előnyös hitel, tanácsadás), pénzügyi előnyt és teljes támogatást nyújtott tagszövetkezeteinek, és elvárta teljes lojalitásukat, nevezetesen, hogy csak a Hangya-forrásokból vásároljanak. Mégis megtörtént, hogy számos szövetkezet zsidó nagykereskedőktől vásárolt, mert azok olcsóbban adták az árut. A Hangyához 1900-ban 122, 1918-ban pedig már 2140 szövetkezet tartozott.³ Csehszlovákia területére, a Hangya adatai szerint 537 fogyasztási szövetkezet került.⁴

Az első világháború végéig a felső-magyarországi régióban fiókjaikon keresztül országos hatáskörű szövetkezetek is kifejtettek tevékenységet (például a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Gazdák Biztosító Szövetkezete, Magyar Gazdák Vásárcsarnok-ellátó Szövetkezete). A hitel- és fogyasztási szövetkezetek mellett többek között egy-egy termelési ágra vagy növénytermesztésre, állattenyésztésre, tejtermelésre, gabonaértékesítésre, talajjavításra, földbérletre, biztosításra, raktározásra, műtrágya-értékesítésre szakosodott szövetkezetek alakultak ki. Az ipari szövetkezeteknek is számos fajtája jelent meg: szeszgyártással, háziiparral, kisipari termeléssel, gépkölcsonzéssel foglalkozók. Különlegesek voltak az egyszerre mezőgazdasági, fogyasztási és hitelfeladatokat felvállaló szövetkezetek. Nagy jelentőséggel bírtak a mezőgazdasági vízgazdálkodás szakmai és gyakorlati feladatait ellátó belvízlevezető és ármentesítő társulatok, melyek szövetkezeti alapon működtek. Ezeken kívül vízszabályozással, talajjavítással, lecsapolással és feliszapolással foglalkozó szövetkezetek működtek. A politikai pártok (Katolikus Néppárt, szociáldemokrata párt) által létrehozott, központi irányítás alatt álló szövetkezetek is megjelentek.

A szlovák szövetkezeti „hálózattal” is szükséges foglalkozni, hiszen fejlődési ívének ismerete nélkül, a két világháború közötti szlovákiai szövetkezeti rendszer értelmezése elképzelhetetlen. Érdekes, hogy az ideológiai kényszer által szült, tehát a nemzetfejlődésben pótolhatatlan láncszemet jelentő „legelső szövetkezet” identitásépítő képzete már régebbtől kimutatható a szlovák történeti munkákban, nem utolsó sorban az 1918 előtti és a két világháború közötti elit

¹ CSEPREGI HORVÁTH János 1926. 5–49., SCHANDL Károly 1938. 14–16., VÁRI ANDRÁS 2008. 630–639.

² SCHANDL Károly 1938. 53.

³ A Hangya Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet ... 1923. Melléklet.

⁴ SNA, ÚD, 1402. doboz, Rozluka s Hangyou (1919–1925)

tagjainak írásaira támaszkodva. Erre példa az 1845-ben alakult, hat évig fennállt, nem politikai üldöztetés eredményeképpen, hanem alapszabályzatának megfelelően felszámolt, a szlovák történészek szerint „a mai hitelszövetkezetekhez hasonló” ószombati gazdakör, illetve a segélyegyletből lett, takarékosagra nevelő, kiskereskedőknek és kisiparosoknak olcsó hitelt nyújtó szlovák fogyasztási szövetkezet 1865-ben Nagyrócén.⁵ Valójában ezek a szervezetek a „nemzetépítő” kutatói stratégiákban az etnikai önkép- és ellenségképzés játékszereivé váltak.⁶

A szlovák régiókban az 1850-es és az 1870-es években a helyi szlovák értelmiség (lelkészek, tanítók) kezdeményezésére és hathatós segítségével sorra alakultak a gazdakörök, a gazdasági- és segélyegyletek, a kölcsönpénztárak és a fogyasztási „egyesületek”, nemcsak az északi szlovák területen, hanem a budapesti, az alföldi, a vajdasági és az erdélyi szlovákok körében is. A 19. század végén a szlovák szövetkezetek túlnyomó többsége a magyar szövetkezeti központok tagja volt. Az OKH-hoz 1914-ben 125 szlovák hitelszövetkezet tartozott (az összes 5%-a). A szlovák fogyasztási szövetkezetek túlnyomó többsége (260) 1898-tól a Hangyához tartozott. A 20. század kezdetén a szlovák szövetkezeti mozgalom már jelentős vagyoni és személyi tartalékokkal rendelkezett, gondolkodunk a vagyonosodó gazda- és iparosrétegre, képzett gazdasági vezetőkre és amellett, hogy Budapest felé is kötődéseket épített ki (állami hivatalok, szövetkezeti központok), fontos alternatív gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat létesített a cseh- és a morvaországi vidékekkel és a cseh gazdasági elittel.⁷

A szlovákiai szövetkezeti rendszer megteremtése

Az impériumváltás után Szlovákiában egy új, felülről irányított szövetkezeti modell kialakítása kezdődött. Ennek törvényi háttere azonban igencsak bonyolult volt. A csehországi területek és az egykori felső-magyarországi régió eltérő fejlődési utat járt be, a szövetkezetekre és központjaikra vonatkozó törvények különböztek, az immár új államkereten belül pedig Szlovákia specifikus gazda-

⁵ Vö. JURKOVIČ, Miloš 1966. 93–105., FABRICIUS, Miroslav – HOLEC, Roman – PEŠEK, Ján – VIRSIK, Oto 1995. 23–26., MARTULIAK, Pavol 1995. 43–48., ŠTEFANOVIČ, Milan 1996. 75–81.

⁶ Ezt a retorikát lásd például HOLEC, Roman 2006. 136.

⁷ FABRICIUS, Miroslav – HOLEC, Roman – PEŠEK, Ján – VIRSIK, Oto 1995. 60–62., MARTULIAK, Pavol 1995. 73–74. A magyar–szlovák politikai szembenállás és a régiókban tapasztalható pénzügyi tőkehárc és rivalizálás a szlovák szövetkezeti vezetőket az önálló szlovák szövetkezeti központalapítás gondolata felé irányította. A Központi Szövetkezet a Gazdaságért és Kereskedelemért (Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod) nevű szervezetet, Milan Hodža agrárprogramjának szellemében, cseh adminisztratív és pénzügyi támogatással Budapesten alapították 1912-ben. A szövetkezet nemzetpolitikai célja a szlovák szövetkezeti hálózat feletti ellenőrzés és a központi státus elérése volt. Széles körű tevékenységet végzett: kedvező hitelnyújtás, műtrágyaelosztás, gépeltetés és -beszerzés, biztosítás, új szövetkezetek alapítása. Pénzügyi központja és a tagszövetkezetek tőkéjének gyűjtőhelye a budapesti székhelyű, cseh érdekeltségű Ústredná banka volt. Hivatalos lapot jelentetett meg Hospodársky obzor néven és külön kiadót tartott fenn. A szlovák központhoz 1914-ben 32 szövetkezet, tehát a működő szlovák szövetkezetek kisebbik része tartozott.

ságpolitikai helyzete is nagymértékben befolyásolta a szövetkezeti intézményrendszer anyagi bázisának kiépítését és további fejlesztését.

A korszak legfontosabb szlovákiai szövetkezeti központja a pozsonyi székhelyű, 1919. január 23-án alakult Központi Szövetkezet (KSZ, Ústredné družstvo) volt. A szlovák szövetkezeti elit az 1912-ben létrehozott szlovák nemzetiségi szervezet folytatásának tekintette, bár jogilag semmiféle kapcsolatban nem állt vele. Az alakuló közgyűlésen csak szlovák gazdasági szervezetek és szlovák szövetkezeti vezetők jelentek meg, azzal a céllal, hogy egy szlovákiai hatáskörű új szervezetet alapítsanak. A szlovákiai magyar gazdasági szakírók által „kényszerközpontnak” nevezett KSZ-ről a 210. számú 1919. április 15-i törvény rendelkezett. Az új törvény radikálisan megszakította az adminisztratív, a pénzügyi és a kereskedelmi kapcsolatokat a magyarországi szövetkezeti központok és a szlovákiai szövetkezetek között. A volt OKH, a Hangya és egyéb tagszövetkezetek 1919. július végéig kötelesek voltak felszámolni mindenfajta összeköttetésüket Budapesttel, és közgyűlési határozattal kellett kimondaniuk csatlakozásukat Pozsonyhoz. Abban az esetben, ha ezt nem tették meg, a KSZ egyoldalúan tagszövetkezetének tekintette őket, és egy hónapon belül, 1919. július 30-ig kimondta az elszakadásukat. Ugyanakkor megtiltották, hogy külföldi (magyarországi) központtal bármiféle kapcsolatot fenntartsanak, azokkal kereskedjenek, pénzfölöslegeiket náluk elhelyezzék, kölcsönt vegyenek fel tőlük. A KSZ végezte az új tagok könyvvitelének és vagyoni helyzetének az ellenőrzését.⁸ A szlovákiai területen található szövetkezetek működésének tényleges ellenőrzését a 492. számú 1919. augusztus 19-i kormányrendelet alapján végezték, melyben a revizorok jogait és az ellenőrzés adminisztrációját is rögzítették. Ennek alapján írták össze a szövetkezeteket és ellenőrizték az üzletmenetet, az irat- és pénzkezelést, a szövetkezeti vagyont, az értékpapírokat és a pénzkészletet.⁹

A KSZ 1922-re készítette el a 210. számú törvény végrehajtásának és az ellenőrzések eredményeinek az összefoglaló értékelését.¹⁰ A 834 szlovákiai fogyasztási és hitelszövetkezetből 810 csatlakozott a központhoz. 648 fogyasztási szövetkezetből 633-ban valósították meg az ellenőrzéseket. A hitelszövetkezetek esetében is kedvező arányt mutattak ki, hiszen a 246-ból 234-et mértek fel. A hiányzó 12-nél 1922 első felében tudták végrehajtani a revíziókat, mert a hivatali könyvek vagy megsemmisültek, vagy Budapesten maradtak. A 21 szeszfőző szövetkezetből 11 csatlakozott a KSZ-hez. A csatlakozott állattenyésztési szövetkezetekre vonatkozólag nem közöltek adatokat. Az államfordulatkor 243 esett Szlovákia területére, de vagyoni helyzetükre a KSZ és a Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság között zajló elhúzódó tárgyalások hatottak kedvezőtlenül. Az egykori Keresztény Szövetkezeti Központ tagszövetkezetei részben a KSZ-hez csatlakoztak, részben önállósultak vagy megszűntek. A KSZ vezetősége az adatfelvétel és a pontos statisztika elkészítésének a következő akadályait állapította meg.

⁸ Sbířka zákonũ a nařizenĩ... 1919. 281–283.

⁹ Sbířka zákonũ a nařizenĩ... 1919. 691–698.

¹⁰ SNA, MPS, prezXI., 1921, 45. doboz, 2974.

A szövetkezetek korábban a mérlegösszeállítás és a vagyonszámvetés tekintetében teljesen az OKH-ra vagy a Hangyára voltak utalva, ezért az államfordulat után saját szakképzett személyzet híján ezeket a feladatokat nem teljesíthették. A világháború alatt pedig a felméréseket legtöbbször el is hanyagolták. A szlovák szövetkezeti vezetők főleg a kelet-szlovákiai adatgyűjtés problémáira mutattak rá. A szövetkezetek működésében komoly fennakadásokhoz és zavarokhoz vezetett, hogy a tisztviselők egy része Magyarországra távozott. Előfordult, hogy a szövetkezeti vagyonszámvetés formájában került magánkézbe és rablásokra is sor került. A KSZ-nek az ellenőrzésekre nem állt rendelkezésre megfelelő számú tisztviselő. A csehországi segítség elhanyagolható volt, mert magyarul nem értő személyek érkeztek. A szövetkezetek számának pontosítását a települések járásbíróságokba történő nem egyértelmű besorolása is nehezítette. A szövetkezetek vezetői politikai és nemzetiségi okok miatt a KSZ előírásait ignorálták. A legnehezebb helyzetbe a hitelszövetkezetek kerültek, mert tőkék letétként Budapesten maradtak. Számos szövetkezet már csupán formálisan létezett, a pénzügyi problémák következtében felszámolt és gyakorlati tevékenységet nem fejtett ki.

A csehszlovákiai magyar szövetkezetek típusai

A magyar szövetkezetek változatos típusokat képviseltek, legfőképpen fogyasztási, hitel-, mezőgazdasági, kisebb számban ipari és egyéb (lap- és könyvkiadás, alkalmazotti) irányultságúak voltak. A szlovákiai területeken a fogyasztási szövetkezetek túlsúlyát tapasztalhatjuk, ez tükröződött vissza a magyar lakta régiókban is. Ezek a típusok Szlovákiában jellegükben mások, falusi szövetkezetekként működtek, szemben a csehországiakkal, ahol az ipari munkásság és a városi polgárság szervezetei voltak.

A magyarság, mivel a déli agrárvidéken többen élt, és köreiből tovább éltek az 1918 előttről eredeztethető öröklött önszerveződési minták, illetve a nagy tapasztalattal rendelkező magyar szövetkezeti vezetők is a mozgalom rendelkezésére álltak, főképpen a fogyasztási szövetkezetek hálózatát tudta sikeresen kiépíteni és fejleszteni. Az első világháború után szlovákiai magyar szempontból ez volt az egyetlen olyan típus, amely töretlen fejlődési ívet tudott felmutatni.

A legjelentősebb magyar szervezeti hálózatot, a fogyasztási szövetkezetekét, 1925-től a galántai székhelyű Hanza Szövetkezeti Áruközpont (HSZÁ) alakította ki. A Hanzának az 1923. évi első, szenci alapítási kísérlet után, 1925-től a galántai székhelyű, gazdasági bázisát fokozatosan kiépítő, de korlátozott központjogkörökkel rendelkező áruközpont integrálta a dél-szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezeteket, és hangsúlyozni kell, hogy a KSZ beleegyezésével.¹¹ Nagy Ferenc¹² 1923. február 10-én küldte el 17 Galánta környéki fogyasztási szövet-

¹¹ SNA, ÚD, HTC, 1424. doboz, 1935. május 8. levél. GSZ, 1925. július 1., 102–103.

¹² Nagy Ferenc (1896–?) Somorján született, a Központi Szövetkezet ellenőre, a Hanza Szövetkezeti Áruközpont létrehozásának fő kezdeményezője, a szervezet vezérigazgatója (1935-ig ügyvezető igazgató, majd főigazgató), a Hanza Szövetkezeti Újság főszerkesztője volt. 1945 utáni sorsáról nincsenek adataink. Távollétében, 1946-ban „kollaboráns” tevékenységéért és a szlovák nemzet ellen elkövetett „bűnökért” a népbíróság hét év szabadságvesztésre, teljes vagyonszámvetésre ítélt.

kezetnek a galántai vásárló és értékesítő szövetkezet tervezetét. Később az ebben foglaltak szerint történt a HSZÁ kiépítése.¹³ A Hanza első alapszabályzatában, 1925-ben önálló revíziós központként határozta meg önmagát, ahol a tagszövetkezetek pénzfeleslegeiket elhelyezhették. A KSZ nyomására a magyar szövetkezeti vezetőknek ezt a pontot ki kellett hagyniuk az alapszabályzatból, az áruközpont csak így lehetett a KSZ tagja.¹⁴ A Hanza így a dél-szlovákiai régióban a magyar szövetkezeti mozgalom legeredményesebb, országos szinten is jegyzett vállalkozása volt. A csatlakozott fogyasztási szövetkezetek száma az 1925-ös 75-ről, 1938-ra már 211-re növekedett, azonban még így sem tartozott hozzá mindegyik szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezet.¹⁵ A Hanza 1931-ben megkapta ugyan a központalakítás jogát, a tagszövetkezetek feletti ellenőrzési joggal azonban csak 1934-től rendelkezett, miközben a pozsonyi központ revíziós előjoga továbbra is fennmaradt.¹⁶

Az áruközpont gazdasági és kereskedelmi sikereit, a mezőgazdasági termelés és a fogyasztás korszerűsítését szervezettségének és tapasztalt vezetőinek köszönhetette. Az 1920-as évek közepétől sikerült betöltenie azt a szerepet, tehát az áruelosztó és termékértékesítő központoszerepet, amely a Mátyusföldön és a Csallóközben, az egykori Hangya-szervezet eróziója miatt hiányzott. A kapcsolathálózat kiépítését és megalapozását (szállítóeszközök, áruraktár szervezések, személyzetbővítés, üzletstratégia) jelentős anyagi befektetések útján valósították meg. Ezt csakis átgondolt felvásárlási, kölcsönzési és értékesítési politika teremthette meg. A Hanza-tagság a jövedelmet, a vásárlóerő és az adózóképesség növekedését biztosította, fontos szociálpolitikai kedvezményeket, előnyöket nyújtott, emellett egy új, kisebbségi szövetkezeti identitást is jelentett. A szövetkezeti tagok száma 1937-ben elérte a 40 ezret, ami 30 ezer olyan családot jelentett, amelyek szükségleteiket szövetkezeti úton fedezték. Mindezzel az áruelosztás rendszerében megjelenő fogyasztási szövetkezetek alacsonyabb szinten tartották az árakat, és elősegítették a háztartások megtakarításainak megőrzését. Az alkalmazottak száma 1938-ban elérte a 200 főt.¹⁷ A forgalom az 1925-ös 2,2 millió koronáról 1938-ra 27,8-szorosára nőtt. A szlovákiai gazdasági konjunktúra hátszelét kihasználva 1929-ig a Hanza forgalma töretlenül növekedett. A gazdasági válság és a korlátozó állami intézkedések következtében 1930–1931 között csökkent, majd újra emelkedés következett, 1938-ban már 61,3 milliót ért el.¹⁸

elkobzásra ítélte, és 15 évre elveszítette állampolgári jogait. Büntetése felét fogházban, másik felét munkatáborban kellett volna letöltenie.

¹³ Szövetkezeti Naptár ... 1936. 39–42. A szenci alapítási kísérletre lásd GSZ, 1923. május 1., 92.

¹⁴ SNA, ÚD, HTC, 1424. doboz, 1925. július 18. levél.

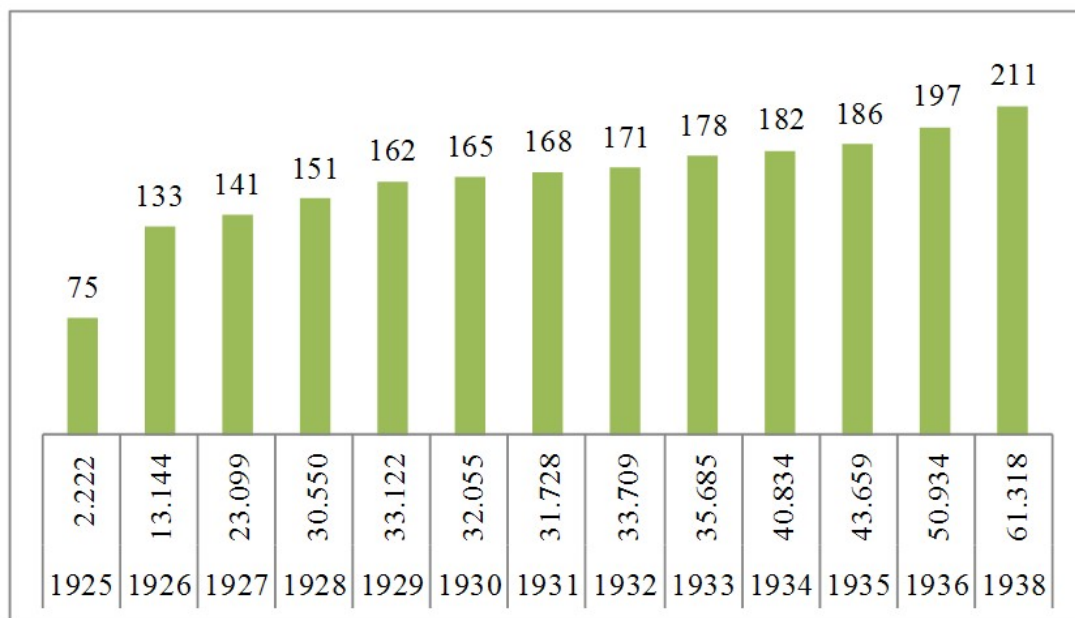
¹⁵ VAVRIK Ferenc 1993. 24.

¹⁶ GAUCSÍK István 2006. 227.

¹⁷ HSZÚ, 1937. január 15., 1. VAVRIK Ferenc 1993. 26. A Hanza kulturális, közművelődési és népnevelő tevékenységével részletesen foglalkozik PUKKAI László 1994. 97–139.

¹⁸ HSZÚ, 1937. július 1., 6. VAVRIK Ferenc 1993. 24.

*A Hanza tagszövetkezeteinek száma és a központ forgalma
(ezer koronában)¹⁹*

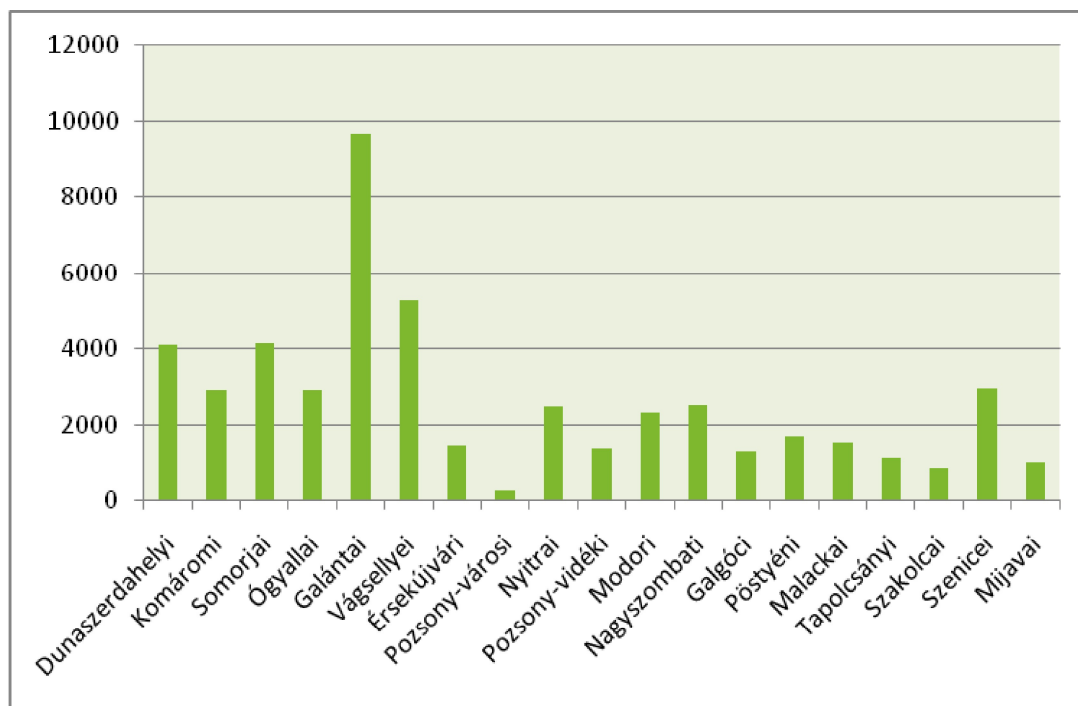
A nyugat-szlovákiai régió volt a szlovákiai szövetkezeti mozgalom központja. Az 1936-os statisztika szerint az összes fogyasztási szövetkezet 29,2%-a, tagságának 36,4%-a itt tömörült. A jegyzett üzletrészek 28%-a, az ingatlanok 41,8%-a és a bevétel 40,5%-a esett erre a vidékre. A magyar fogyasztási szövetkezetek erős pozíciókkal rendelkeztek. A legtöbb magyar szövetkezetet három járás területén találjuk (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai), a legtöbb magyar szövetkezeti tag négy járásban szerveződött (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai, Vágsellyei). A tagság tekintetében a magyarok több mint 9 ezerrel szárnyalták túl a szlovákokat. Az egy lakosra jutó átlagos bevételt elemezve pedig négy kiemelkedő magyar többségű járást találunk (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai, Vágsellyei). A régióban két nagy áruközpont működött: a Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központjának nagyszombati kirendeltsége (Nákupná ústredňa potravíných družstiev) és a HSZÁ. Az utóbbi évi bevétele 1937-ben túlszárnyalta a Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központját (61 millió Kč, szemben a 56 millió Kč-val).²⁰ Meg kell említenünk végül a Hanza egyik alszervezetét, az 1930-ban alakult Hanza Hitelszövetkezetet (HH) is, amelynek életre hívása reakciónak tekinthető a nagy gazdasági válság idején keletkezett hitelhiányra, illetve a megdrágult hitelnyújtásra. Jelentősége abban állt, hogy lehetővé tette a Hanza tagszövetkezetek általi befizetéseket, az áruforgalom és a beruházások finanszírozására pedig kölcsönöket nyújtott. A HH betétei 1930-hoz viszonyítva 295 ezer koronáról 1938-ra 9,8 millió koronára emel-

¹⁹ VAVRIK Ferenc 1993. 36.

²⁰ Západné Slovensko... 82–83. A Fogyasztási Szövetkezetek Bevásárlási Központjának megalakulására lásd GSZ, 1934. augusztus 1., 106–107.

kedtek. A folyósított kölcsönök 1938-ra 10 millió koronát érték el.²¹ A HH azonban a KSZ által meghatározott korlátok között működött. Az 1935-ös megbeszélésen rögzítették, hogy ha a fogyasztási szövetkezetek pénzfeleslege nem haladta meg az egy hónapi forgalom során keletkezett pénzfelesleg nagyságát, akkor a hitelszövetkezet kezelhette ezeket az összegeket. Ellenkező esetben ezeket a tőkéket „feltétel nélkül” a KSZ-nek kellett továbbítani.

*A nyugat-szlovákiai régió fogyasztási szövetkezeteinek taglétszáma (1936)*²²

A magyar szövetkezeti mozgalom másik fontos szegmensét a hitelszövetkezetek alkották. Az első világháborút követő első években ebben a szektorban is számos gazdasági és pénzügyi probléma merült fel. Több olyan új törvény született, melyekkel a hitelszövetkezeti rendszer stabilizálását kívánták elérni, így a hadikölcsönök rendezéséről, az OKH-val folytatott tárgyalások eredményéről és a szövetkezetek állami szanálásáról.²³

A nyugat-szlovákiai területen a szlovákiai hitelszövetkezetek 33,4%-át találhatjuk. A szövetkezeti tagok 37,2%-a élt itt, akik az üzletrészek 35,2%-át jegyezték. A gyűjtött betétek és a nyújtott kölcsönök az összes szlovákiaiainak a 36%-át tették ki. Az egy lakosra jutó legtöbb betét három szlovák járásban (Pöstyéni, Szokolcai, Szenicei) és egy magyarban (Galántai) volt. Az utóbbinál ez a Hanza Hitelszövetkezet.²⁴ A magyar hitelszövetkezetek a KSZ-hez tartoztak. Szlovákiában a számuk a köztársaság fennállásának utolsó évében elérte a 150-

²¹ PUKKAI László 1994. 64-71., VAVRIK Ferenc 1993. 53.

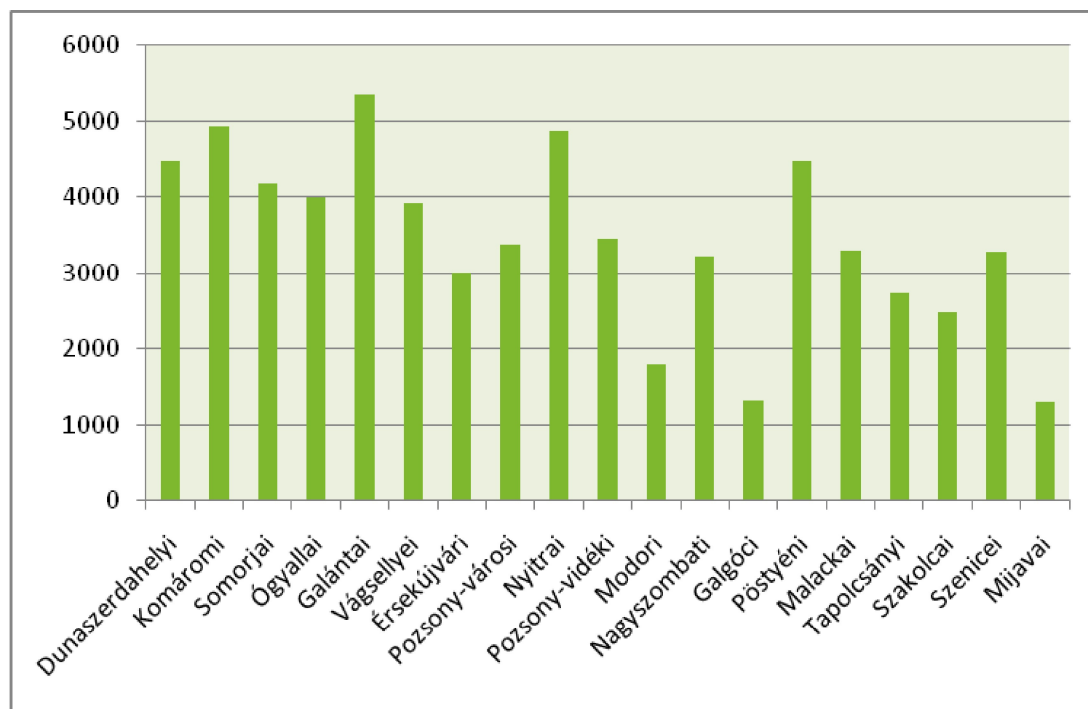
²² Západné Slovensko... 1938. 84.

²³ SNA, MPS, prezXI., 45. doboz, 2281.

²⁴ Západné Slovensko... 1938. 78.

et. Saját, autonóm, még korlátozott jogokkal rendelkező revíziós központjukat sem tudták létrehozni, pontosabban fogalmazva, nem hozhatták létre. Az önálló magyar hitelszövetkezeti központ hiánya azért volt súlyos gond, mert az itt összegyűlt tőkét nem tudták felhasználni a fogyasztási szövetkezetekben. Hantos László a 210-es törvénybe épített fékekben látta az önálló magyar hitelszövetkezeti központ szervezésének akadályát.²⁵

A nyugat-szlovákiai régió hitelszövetkezeteinek taglétszáma (1937)²⁶

A fogyasztási és hitelszövetkezetek után a harmadik legnagyobb csoportot a mezőgazdasági irányultságú magyar szövetkezetek alkották. Szlovákiában és Kárpátalján a számuk 1930-ban 58 volt. A gazdasági tevékenység széles skáláját ölelték fel. Az 1930-as statisztikában jegyzett 16 fajta típus közül a magyarok 6-ban képviselték magukat, így az összes szlovákiai és kárpátaljai nemzetiség között a második helyet foglalták el, azonban a szlovákoktól alaposan lemaradtak, hiszen a szlovák mezőgazdasági szövetkezetek száma több mint ötszöröse volt a magyarnak.²⁷ Az ebben a kategóriában még számításba jövő, fontos új típusú termelési, értékesítési, raktározási technikákat képviselő szövetkezeti típusok teljes hiányát figyelhetjük meg (malom- és sütőszövetkezetek, zöldség- és gyümölcsértékesítő szövetkezetek, lentermelő szövetkezetek, keményítőgyár-szövetkezetek, gép-, gabonaraktár- és legelőszövetkezetek). A mezőgazdasági

²⁵ HANTOS László 2002. 84. A hitelszövetkezeti hálózat hiányát a magyarországi kormányzati köröknek küldött jelentések is számon tartották. Vö. MOL, K 64, 48. csomó, 7. tétel, 594 res1932.

²⁶ Západné Slovensko... 1938. 84.

²⁷ RADOS K. Béla 1932b. 849.

kategóriába sorolt villamossági szövetkezetek, melyek villanyenergia-termelésre és áramfogyasztásra szakosodtak, kizárólag csak szlovákok voltak.²⁸

A két magyar párt alapította 1927-ben Pozsonyban az Országos Gazdasági Szövetkezetet, amely a magyar régiókban hat városban szervezett fiókot (Szenc, Somorja, Nagymegyer, Érsekújvár, Párkány, Ipolyság). Mezőgazdasági takarmány, műtrágya, növényvédelmi cikkek, gépek és egyéb, az agráriumban használatos szerszámok és munkaeszközök eladásával foglalkozott.²⁹ A szövetkezet 1931-re, nem utolsó sorban az alapító személyek hozzá nem értése miatt is, pénzügyi problémák szövevényébe került: a belső pénzgazdálkodás kiegyensúlyozatlansága, az alacsony alaptőke és a túlméretezett kölcsönök okozták, hogy a szövetkezetet a megszűnés fenyegette. A magyarországi kormányváltás miatt – 1931-ben lemondott a Bethlen-kormány – elmaradó budapesti pénzügyi támogatás és szanálási akció pedig megpecsételte sorsát, felszámolás alá került.³⁰ A Magyar Nemzeti Párthoz kapcsolódott a lévai székhelyű Magyar Gazdák Szövetkezte, amelyet 1927-ben hoztak létre. Az alakuló gyűlésen az Országos Gazdasági Szövetkezet vezetői is képviseltették magukat. A szövetkezet, amely az Alsó-Garam menti magyar gazdákra támaszkodott, takarmánybeszerzéssel, üzemanyag-eladással, árubeszerzéssel és -közvetítéssel, valamint vetőmagtisztítással foglalkozott. Két raktárt üzemeltetett, Léván és Zselízen. Garamvölgyi Magyar Gazda címmel 1929–1930 között hivatalos lapot jelentetett meg.³¹

Az ipari szövetkezetek csoportjában szintén jól látható a magyar kisebbség lemaradása. 1931-ben csupán 13 magyar ipari szövetkezet működött, melyből 11 termelő, 2 beszerzéssel, illetve eladással foglalkozó szövetkezet volt. Ezt a mennyiséget a szlovák (89) mellett még a rutén (16) és a vegyes ügyviteli nyelvű szövetkezetek száma is meghaladta (19).³² A lakásépítő szövetkezetek az államfordulat után Szlovákiában lassan fejlődtek, amiben szerepet játszott az is, hogy a magántőke nem nagyon érdeklődött irántuk, ezért állami támogatással (kedvező hitelkonstrukciók, állami garancia és jótállás) indult a szervezésük. Szlovákiában 1919 és 1930 között 184 jött létre, azonban mind szlovák volt. Az első szlovákiai magyar, német és rutén lakásépítő szövetkezetek az 1930-as évek elején alakultak meg. Kardos Béla különösen hangsúlyozta e szövetkezet típus kisebbségpolitikai jelentőségét, hiszen az állami juttatásokból, hitelkedvezményekből a szlovákiai magyarságot is megillette volna az arányszámának megfelelő részesedés, ami szociálpolitikai és városfejlesztési jelentőséggel bírt volna a magyarság számára.³³

Az ármentesítő és vízszabályozási szövetkezetek a két világháború között fontos vízlecsapolási és talajjavítási munkálatokat végeztek. Jelentős állami beruházások, technikai-műszaki fejlesztések történtek a Duna, a Kis-Duna, a Vág alsó fo-

²⁸ RADOS K. Béla 1932a: 771.

²⁹ PMH, 1930. december 25. 293. szám, 34. A szövetkezet hirdetése.

³⁰ MOL, K 64, 62. csomó, 7. tétel, 123 res 1935.

³¹ PMH, 1927. december 22. 291. szám, 9. GMG, 1929. december 1. 2. szám, 5. uo. 1930. február 1. 2. szám, 9. uo. 1930. június, 6. szám, 1.

³² RADOS K. Béla 1932a: 769.

³³ RADOS K. Béla 1932a: 774.

lyása, a Zsitva és a Bodrog folyók mentén (szivattyúállomások, dízelmotorok, töltéskarbantartás, vízvezető csatornák). Összesen hét ilyen szervezetet működött a magyarlakta területeken, a dél- és kelet-szlovákiai régióban. Mellettük kisebb területre kiterjedően talajjavítással foglalkozó szervezetek is léteztek.³⁴

A kisebbségi magyar művelődés gazdaságilag orientált szervezetei ugyancsak szervezeti alapon működtek. Szerepük pótolhatatlan volt a lap- és könyvkiadásban, a kisebbségi sajtó és irodalom finanszírozásában és fenntartásában. Ezek a következők voltak: Prágai Magyar Hírlap Szervezet³⁵, Kazinczy Lapkiadó Szervezet.³⁶ A magyar tanítók két szervezetet hoztak létre: 1933-ban a Magyar Tanítók Szervezeti Könyvesboltját³⁷ és 1934-ben a Magyar Tanítók Házát Galántán.³⁸ Mindkét szervezetet a Hanza segítette anyagilag és erkölcsileg, s az adminisztrációjukat is támogatta.

Kitekintés kérdőjelekkel

A csehszlovákiai magyar szervezeti mozgalom sem a szlovák, sem a magyar történettudomány látómezejébe nem került, pontosabban fogalmazva a történészek nem szenteltek kellő figyelmet a témának. Nem véletlen, hogy a Hanza Szervezeti Áruközpontnak az újrafelfedezésére csak az 1990-es évek első felében került sor, akkor is kisebbségi sérelmi, védekező alapállás részeként, a társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítés és a csehszlovák kontextus szinte teljes mellőzésével.³⁹ A csehszlovákiai magyar szervezetek történeti értékelésére és mikrotörténetük elemzésére, egyáltalán életközeli helyzetük megismerésére máig hiányzik. A szlovák részről helyel-közzel felmerült, „szlovákiai szervezettörténeti” megközelítéseket felvető ad hoc jellegű megjegyzések sem kutatási programokban, sem koncepciókban nem öltöttek testet, ezek következtében az 1918 előtti magyarországi szervezeti struktúra és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar szervezeti mozgalom a szlovák monografikus igényű szervezettörténetekbe, melyek az 1990-es évek közepétől a szlovák nemzeti historiográfia diskurzusában fontos szerepet játszottak, nem kerültek be, illetve prekonceptiókkal terhelt magyarozatok tárgyaivá váltak, miközben a problémakörre vonatkozó, hozzáférhető levéltári anyagok kutatását is mellőzték.⁴⁰ A szlovákiai magyar történeti kutatásokat illetően pedig, melyek kivétel nélkül politikatörténeti irányultságúak, nem lehetnek illúzióink. A szakmai mű-

³⁴ Zpráva o činnosti ... 1928. 39–40, 44–45. Západné Slovensko... 1938. 16–36.

³⁵ PMH, 1923. május 6. 103. szám, 4. uo. 1930. július 3. 149. szám, 9.

³⁶ PMH, 1930. szeptember 23. 217. szám, 1–2. uo. 1930. október 26. 246. szám, 10.

³⁷ BUKOVSKÝ László 2005. 251–252.

³⁸ HSZÚ, 1934. december 1. 23. szám, 4.

³⁹ VAVRIK Ferenc 1993., PUKKAI László 1994. Pukkai további munkáiban semmilyen új megközelítést vagy új kutatási eredményt nem közvetít. Vö. PUKKAI László 2002. 31–32, 51., PUKKAI László 2007. 70–74. A szervezetek új értelmezését a kisebbségi intézményépítés és társadalomszervezés szemszögéből lásd a szerzőtől. GAUCSÍK István 2004. 48–64., GAUCSÍK István 2006. 219–237.

⁴⁰ Vö. FABRICIUS, Miroslav – HOLEC, Roman – PEŠEK, Ján – VIRSIK, Oto 1995., MARTULIAK, Pavol 1995., FALTUS, Jozef 1996. 58–59.

helyek hiánya és a történettudományon belüli korlátozott diskurzus miatt a köz-eljövöben nem várható pozitív elmozdulás vagy előrelépés. A másik oldalon ez a problematika, főleg egy kisebbségi kutatói pozícióból, magában rejtheti a határkijelölés, sérelemerősítés és ideológiai konstruálás veszélyeit is. Ugyanakkor a szövetkezetek „csábítók” is lehetnek, egy ideáltipikus szerepet játszhatnak, hiszen a történész számára a jelennek „szóló” mintaadás és példamutatás, az intézményépítés pozitív üzenetét „hordozhatják”, miközben a kisebbségi társadalom értékrendje, mentalitása, gazdasági és szociális helyzete, valójában a magyar kisebbség társadalmi struktúrája a 20. század második felében gyökeresen megváltozott és közben (erőszakos) elitcserékre is sor került.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)
 Slovenský národný archív (SNA), Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (MPS)
 Ústredné družstvo (ÚD)
 Ústredné družstvo (ÚD), Hanza tovarová centrála v Galante (HTC)

FOLYÓIRATOK

Garamvölgyi Magyar Gazda (GMG), 1929, 1930
 Gazdasági Szemle (GSZ), 1923, 1925, 1934
 Hanza Szövetkezeti Újság (HSZÚ), 1934, 1937
 Prágai Magyar Hírlap (PMH), 1923, 1927, 1930

IRODALOM

A Hangya Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve.

1923 A Hangya Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja első 25 éve. A Hangya saját kiadása. Budapest.

BUKOVSZKY László

2005 A műveltség és közművelődés évszázadai a Mátyusföldön. In Bukovszky László (szerk.) Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig. Fórum Kisebbségkutató Intézet- Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely. 237-258.

CSEPREGI HORVÁTH János

1926 A magyar szövetkezeti intézmény története. I. kötet, Budapest.

FABRICIUS, Miroslav – HOLEC, Roman – PEŠEK, Ján – VIRSIK, Oto

1995 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Družstevná únia Slovenskej republiky, Bratislava.

FALTUS Jozef

- 1996 Diskusné vystúpenia k referátom. In: Víťazstvá a prehry slovenského družstevníctva (1845–1945). Nadácia Ladislava Novomeského, Bratislava 1996. 58–59.

GAUCSÍK István

- 2004 A csehszlovákiai magyarság gazdasági szervezetei (1918–1938) Gazdasági egyesületek, szövethozetek, ipartársulatok. Korall, 2004, 18. szám, 48–64.
- 2006 A magyar gazdasági szervezetek csehszlovákiai integrációja. In: Bárdi Nándor-Simon Attila (szerk.): Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Fórum Kisebbségkutató Intézet-Lilium Aurum, Dunaszerdahely. 219–237.

HANTOS László

- 2002 Gazdasági életünk húsz éve. In Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában. Méry Ratio, Somorja. 77–88.

HOLEC Roman

- 2006 Die ungarische Wirtschafts- und Industriepolitik bis 1914 aus slowakischer Sicht. In Müller, Uwe (Hrsg.): Ausgebeutet oder alimentiert? Regionale Wirtschaftspolitik und nationale Minderheiten in Ostmitteleuropa (1867–1939). Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin.

JURKOVIČ, Miloš

- 1966 Gazdovský spolok v Sobotište. Agrikultúra, 5. szám. 93–105.

MARTULIAK, Pavol

- 1995 Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845–1995. Nitra, Agroinštitút.

PUKKAI László

- 1994 A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava.
- 2002 Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000. Fórum Társadalomtudományi Intézet-Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom-Dunaszerdahely.
- 2007 A Hanza Szövetkezeti Áruközpont megalakulása és működése Galántán. In: Pukkai László (szerk.): Galánta 1237–2007. Galánta város, Galánta. 70–74.

RADOS K. Béla

- 1932a Magyar szövetkezetek és a szövetkezeti központok kérdése Csehszlovákiában. Magyar Kisebbség, 2. szám, 767–778.
- 1932b A szövetkezeti ügy Csehszlovákiában 1930-ban. Magyar Statisztikai Szemle, 10. szám. 848–852.

Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1919. Ročník 1919. Státní tiskárna, Praha

ŠTEFANOVIČ, Milan

- 1996 Priekopnícky počín v družstevníctve na Slovensku (Vplyvy Jurkovičovho družstevníctva). In: Víťazstvá a prehry slovenského

družstevníctva (1845–1945). Nadácia Ladislava Novomeského, Bratislava. 75–81.

SCHANDL Károly (szerk.)

1938 A magyar szövetkezés negyven éve. Az Országos Központi Hitelszövetkezet munkája és eredményei. Budapest.

Szövetkezeti Naptár az 1936-ik szökőévre. 2. Galánta, Hanza Szövetkezeti Áruközpont

VÁRI András

2008 A magyarországi hitelszövetkezeti mozgalom megalapítása 1886–1894. Századok, 3. szám. 630-639.

VAVRIK Ferenc

1993 A felvidéki Hanza és tagszövetkezeteinek története. Sajtó Coop, h. n.

Západné Slovensko. Hospodársky, kultúrny a sociálny vývoj za prvých 20 rokov štátnej samostatnosti. Vydala Národohospodárska župa západoslovenská v Trnave vlastným nákladom. Bratislava, Slovenská grafia, 1938.

Zpráva o činnosti štátnej zemedelsko-technickej služby na Slovensku v rokoch 1918–1927. 1928. Podáva Zemedelsko-technický referát pri Expozitúre ministerstva zemedelstva pre Slovensko. Bratislava